

Gemeenten Zevenaar en Rijnwaarden Cultuurhistorische Waardenkaart

Auteurs:

E.A.M de Boer, MSc., MA.
drs. ing. A.G. Oldenmenger
dr. ir. L. Tebbens

Status:

definitief concept

BAAC Rapport V-12.0232

juni 2013

Colofon

ISSN:	1873-9350
Auteur(s):	E.A.M de Boer, MSc., MA. drs. ing. A.G. Oldenmenger dr. ir. L. Tebbens
Cartografie:	E.A.M de Boer, MSc., MA. J. van Gestel
Redactie:	dr. ir. L. Tebbens
Copyright:	gemeente Zevenaar/gemeente Rijnwaarden/BAAC bv
Eindcontrole en autorisatie	dr. ir. L. Tebbens 19 april 2013

Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de gemeente Zevenaar, de gemeente Rijnwaarden en/of BAAC bv.

BAAC bv
Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en
Cultuurhistorie

Graaf van Solmsweg 103
5222 BS 's-Hertogenbosch
Tel.: (073) 61 36 219
Fax: (073) 61 49 877
E-mail: denbosch@baac.nl

Postbus 2015
7420 AA Deventer
Tel.: (0570) 67 00 55
Fax: (0570) 61 84 30
E-mail: deventer@baac.nl

Inhoud

Inhoud	5
1 Inleiding	7
1.1 Aanleiding	7
1.2 Wettelijk kader	8
1.3 Visie en beleid	9
1.3.1 Het Rijk	9
1.3.2 Provincie	9
1.3.3 Gemeente	10
1.4 Gemeentelijke cultuurhistorische waardenkaart	11
1.5 Ligging van het gebied	12
1.6 Leeswijzer	12
1.7 Dankwoord	13
1.8 Administratieve gegevens	14
2 Onderzoeksopzet	15
2.1 Inleiding	15
2.2 Cultuurhistorische elementenkaart	15
2.3 Cultuurhistorische waardenkaart	16
2.4 Beperkingen	17
3 Cultuurhistorische waardenkaarten	19
3.1 Inleiding	19
3.2 Waardevaste objecten en gebieden	20
3.2.1 Rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten	20
3.2.2 Voorlopige inventarisaties	20
3.3 Waardevolle elementen en gebieden	21
5 Beleidsrichtlijn	27
5.1 Inleiding	27
5.2 Beleid	27
5.2.1 Beleidsinstrument	27
5.2.2 Cultuurhistorische waarden en bestemmingsplannen	28
5.3 Beleidsrichtlijnen	29
5.3.1 Bebouwde omgeving	29
5.3.2 Landelijk gebied	31
5.4 Aanbevelingen	32
6 Geraadpleegde bronnen	35
Bijlagen	
Bijlage 1 Cultuurhistorische elementenkaart	
Bijlage 2 Cultuurhistorische waardenkaart	
Bijlage 3 Toelichting cultuurhistorische waardenkaart	
Bijlage 4 Monumentenlijst	
Bijlage 5 Stroomdiagram beleidsrichtlijnen	

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Eeuwenlang veranderde het landschap geleidelijk en op kleine schaal. In de tweede helft van de twintigste eeuw veranderde dit door veelal grootschalige, planmatige ingrepen in het landschap. Grote delen van het historisch ontwikkelde landschap zijn daarbij ten prooi gevallen aan grootschalige ruimtelijke ontwikkelingen. Tegelijkertijd is men zich steeds meer het belang van cultuurhistorie en erfgoed gaan realiseren. Mensen voelen zich verbonden met een plek en ontlene er een groot deel van hun identiteit aan. Desondanks bleef cultuurhistorie lange tijd van ondergeschikt belang bij ruimtelijke ontwikkelingen. Zonder een actief beleid en samenwerking van alle betrokkenen, is het duurzaam behoud van cultuurhistorische waarden niet gegarandeerd. Met ingang van 1 januari 2012 zijn gemeenten op basis van het Besluit ruimtelijke ordening (Bro) verplicht cultuurhistorische waarden mee te laten wegen in de totstandkoming van een bestemmingplan.

Om rekening te kunnen houden met de cultuurhistorische waarden bij ruimtelijke ontwikkelingen is het noodzakelijk inzicht te hebben in de aanwezige cultuurhistorische waarden en de manier waarop hiermee kan worden omgegaan. Derhalve hebben de gemeenten Zevenaar en Rijnwaarden het onderzoeks- en adviesbureau BAAC bv opdracht gegeven een cultuurhistorische waardenkaart op te stellen. Het onderhavige document vormt de toelichting op deze kaart. Tevens worden richtlijnen gegeven voor de omgang met cultuurhistorische waarden bij ruimtelijke ontwikkelingen en suggesties gedaan voor een nadere verdieping van het onderzoek naar cultuurhistorische waarden in de beide gemeenten.

Cultuurhistorie omvat archeologie, bouwhistorie en historische geografie. Bij het onderhavige onderzoek zijn de archeologische waarden buiten beschouwing gelaten, aangezien in het verleden reeds voor beide gemeenten archeologische verwachtings- en beleidskaarten zijn opgesteld.¹ Al in 2006 heeft de gemeente Zevenaar een archeologische beleidsadvieskaart laten opstellen, waarin een overzicht wordt gegeven van de bekende (al dan niet gewaardeerde) archeologische vindplaatsen en terreinen en de archeologische verwachting binnen de gemeente. Deze kaart is in 2009 door RAAP geactualiseerd. Op deze kaart zijn niet alleen ondergrondse archeologische resten gekarteerd. Ook historisch-geografische elementen met een archeologisch belang, zoals terpen, landweerwallen, dijken, locaties met gebouwde monumenten en historische objecten, zoals molens, huisplaatsen en kastelen, zijn op deze kaart opgenomen.² In 2012 is door BAAC voor de gemeente Rijnwaarden een archeologische verwachtings- en beleidskaart opgesteld. Ook op deze kaart zijn historisch-geografische elementen en gebieden (zoals dijken, woongronden, historische

¹ Buesink, A. *et al.* 2012, Willemse, Verhagen & De Roode 2009.

² Willemse, Verhagen & De Roode 2009.

erven en kernen) en historische objecten (zoals kastelen, sluizen, molens en boerderijen) weergegeven.³ Deze kaarten geven echter zowel geen volledig inzicht in de historisch-geografische en bouwhistorische waarden, als geen inzicht in de wijze waarop planologisch gezien met deze waarden dient te worden om te gaan.

Wat is cultuurhistorie?

Wanneer men over cultuurhistorie spreekt, blijkt vaak dat veel onduidelijkheden bestaan over wat hieronder valt. Cultuurhistorie omvat drie vakgebieden; archeologie, bouwhistorie en historische geografie. Archeologie houdt zich voornamelijk bezig met het bodemarchief, waartoe zowel losse vondsten als grondsporen behoren. Tevens bestudeert de archeologie enkele bovengrondse verschijnselen uit de prehistorie en de middeleeuwen, zoals grafheuvels, hunebedden, schansen, dijken, landweren en dergelijke. Bouwhistorie betreft de studie van de bebouwde omgeving, zoals kerken, kastelen, bruggen, sluizen, maar ook tuinen en landgoederen. Historische geografie “bestudeert de ruimtelijke aspecten van menselijke activiteiten in het verleden... [en] de sporen die vroegere menselijke activiteiten in het landschap hebben achtergelaten”. Hieronder vallen niet alleen elementen en patronen zoals (water)wegen, dijken, verkavelingspatronen, nederzittingsstructuren, heggen, houtwallen en poelen, maar ook het (historisch) bodemgebruik (akkers, heidevelden en dergelijke).⁴

1.2 Wettelijk kader

Gemeenten hebben de wettelijke taak om op lokaal niveau de ruimtelijke ontwikkeling in goede banen te leiden. Dit doen zij vooral door middel van één of meerdere structuurvisies en daaraan gerelateerde bestemmingsplannen. Ten aanzien van geregistreerd cultureel erfgoed (monumenten) hebben de gemeenten middels de Monumentenwet verantwoordelijkheden met betrekking tot aanwijzing, advisering en behoud. Voor advies en toetsing zijn monumentencommissies in het leven geroepen. Gemeenten hebben ook diverse taken en verantwoordelijkheden ten aanzien van de archeologische monumentenzorg.

Gemeente beschikken ten aanzien van de bescherming van cultuurhistorische waarden binnen ruimtelijke opgaven over een aantal juridische instrumenten. Het betreft de bestemmingsplannen, de omgevingsvergunningen, een beheersverordening en een erfgoedverordening. Daarnaast hebben gemeenten te maken met de monumentenwet 1988 en de Modernisering Monumentenzorg (MoMo).⁵ De monumentenwet regelt hoe gebouwen aangewezen kunnen worden als beschermd monument. De wet heeft betrekking op gebouwen en objecten, stads- en dorpsgezichten, archeologische waarden en op het uitvoeren van archeologisch onderzoek. Met uitzondering van de stads- en dorpsgezichten, heeft de wet vooral betrekking op objecten. De MoMo brengt hier verandering in. Belangrijke doelen van de Modernisering van de Monumentenzorg zijn het stimuleren en ondersteunen van gebiedsgericht werken, het belang van cultuurhistorie binnen de ruimtelijke ordening, het formuleren van een visie op erfgoed en het verminderen van de administratieve lastendruk.

³ Buesink *et al.* 2012.

⁴ Renes 1999.

⁵ Plasterk 2009.

De Wet ruimtelijke ordening (Wro) biedt mogelijkheden om herontwikkeling en exploitatie van cultureel erfgoed juridisch-planologisch te verankeren met een integrale ruimtelijke gebiedsvisie als uitgangspunt, mits de procedures snel doorlopen kunnen worden en er geen jarenlange vertraging optreedt. Daarin ligt bij uitstek de oplossing om cultureel erfgoed te behouden en weerbaar te maken voor generaties na ons. Daarom is met ingang van 1 januari 2012 in artikel 3.1.6. van het Besluit ruimtelijke ordening (Bro) geregeld dat de gemeente bij het vaststellen van een bestemmingsplan met cultuurhistorische waarden (boven de grond) én archeologische waarden (onder de grond) rekening moet houden. Naast de Wro en het Bro spelen de WABO (Wet Algemene Bepalingen Omgevingsrecht), het Bor (Besluit omgevingsrecht) en de WAMZ (Wet Archeologische Monumentenzorg) een belangrijke rol.

1.3 Visie en beleid

1.3.1 Het Rijk

In 2011 verscheen 'Kiezen voor karakter: visie erfgoed en ruimte'. In dit document ontvouwt het Rijk haar kijk op de rol van het cultureel erfgoed binnen ruimtelijke vraagstukken. Het doel is om het cultuurhistorische karakter van Nederland op gebiedsniveau te behouden en te versterken. De rijksoverheid richt zich daarbij uitsluitend op het onroerende erfgoed dat van nationale betekenis is. Het versterken van het karakter dient invulling te krijgen in de verbinding van het erfgoed met ruimtelijke opgaven; economie, veiligheid en duurzaamheid. Binnen het rijksbeleid zijn vijf speerpunten aangewezen:

1. Werelderfgoed: samenhang borgen, uitstraling vergroten;
2. Eigenheid en veiligheid: zee, kust en rivieren;
3. Herbestemming als (stedelijke) gebiedsopgave: focus op groei en krimp;
4. Levend landschap: synergie tussen erfgoed, economie, ecologie;
5. Wederopbouw: tonen van een tijdperk.⁶

Deze nationale speerpunten vereisen inzet van lokale overheden. Daarnaast zijn enkele speerpunten ook naar lokaal niveau te vertalen. De gemeenten Rijnwaarden en Zevenaar kunnen bijdragen aan alle vijf de nationale speerpunten. Zo is recentelijk de Limes die door het gebied gaat, geplaatst op de voorlopige lijst voor werelderfgoed. De invloed van de Rijn en de bescherming tegen het rivierwater door de mens zijn in het landschap op veel plekken nog zeer goed af te lezen. Herbestemming is een actueel thema, mede door krimp en het verlies aan leefbaarheid in kleinere kernen. Het 'Levende landschap' is in Zevenaar reeds vertaald in haar structuurvisie.

1.3.2 Provincie

Het vigerende ruimtelijke beleid van de provincie Gelderland is vastgelegd in het *streekplan Gelderland 2005* oftewel de algemene structuurvisie ruimtelijke ordening.⁷ In de structuurvisie vormt het landschap een belangrijk onderdeel. In het streekplan zijn een aantal gebieden aangewezen, die historisch-geografisch en aardkundig als meest waardevol worden gezien. De gehele gemeente Rijnwaarden valt binnen het '*Waardevol landschap 8 Ooijpolder en Rijnstrangen*'. Eén van de kernkwaliteiten van dit landschap is dat de cultuurhistorische waarden verweven zijn in het landschap, zoals de historische boerderijen (plaatselijk of terpen) en relictten van de IJssellinie. Het uiterst noordelijke deel van de gemeente Zevenaar behoort tot het '*Waardevol landschap 27 IJsseluiterwaarden*'.

⁶ Ministerie van OCW 2011.

⁷ Met de inwerkingtreding van de Wet ruimtelijke ordening per 1 juli 2008 heeft het streekplan Gelderland 2005 de status van structuurvisie gekregen.

De kernkwaliteiten van dit gebied zijn grotendeels gebaseerd op de aardkundige kwaliteiten. De provincie stelt dat Gelderland een grote diversiteit aan landschappen heeft, die door de toenemende verstedelijking, verrommeling en vervlakking onder druk staan. Ten aanzien van het beleid van de Gelderse landschappen en de waardevolle landschappen in het bijzonder, heeft de provincie daarom een aantal doelen gesteld:

- het in stand houden van de variatie aan Gelderse landschappen;
- het behoud van de openheid van karakteristieke landschappen;
- het versterken van de samenhang in karakteristieke landschappen (waardevolle landschappen);
- het verbeteren van de kwaliteit en toegankelijkheid van het landschap.

Om deze doelen te bereiken hanteert de provincie de ontwikkelingsgerichte strategie 'ontwikkeling met kwaliteit'.⁸

1.3.3 Gemeente

Het beeld dat de lokale overheid heeft van toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen is doorgaans beschreven in een structuurvisie. In deze visie dient de ambitie die een overheid heeft ten aanzien van de omgang met het erfgoed, met alle ruimtelijke kansen en knelpunten, onder woorden te worden gebracht. In de structuurvisie Zevenaar 2012-2030 is een paragraaf cultuurhistorisch erfgoed opgenomen.⁹ Hierin wordt melding gemaakt van 110 gemeentelijke monumenten en 70 rijksmonumenten in de gemeente. Ook wordt de archeologische waardenkaart genoemd. Er wordt geschreven dat Zevenaar een rijke historie kent, waar water altijd een belangrijke rol heeft gespeeld. In de structuurvisie stelt de gemeente dat op verschillende manieren wordt getracht het cultureel historisch erfgoed te behouden voor de toekomstige generatie. Bij veel thema's die in de structuurvisie aan de orde komen, worden cultuurhistorische aspecten expliciet als een te behouden kwaliteit genoemd of als basis voor toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen aangestipt. In de visie klinkt door dat cultuurhistorie voor de gemeente bij ruimtelijke opgaven het uitgangspunt vormt. Veel nadruk is in de visie gelegd op de verschillende landschappen in de gemeente.

Bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen dienen alle karakteristieken meegewogen te worden, waardoor ook het nieuwe herkenbaar is als typisch van de straat, regio of plek. Eén streven is om oude historische elementen en structuren weer herkenbaar te maken omdat het verbindende schakels zijn tussen verschillende landschapstypen en een relatie te leggen met recreatie. Om dit te bereiken zijn de volgende doelen beschreven.

1. Beschermen, bewaren en versterken van de monumentale bebouwing;
2. Het beschouwen van monumenten als onderdeel van hun omgeving;
3. Het ontwikkelen van een cultuurhistorische waardenkaart;
4. Cultuurhistorie versterkt recreatie en toerisme en vice versa;
5. Zevenaar staat positief tegenover ontwikkelingsplannen die bijdragen aan het behoud, het herstel en de beleving van archeologisch en cultureel erfgoed.

(ad 1) Versterking dient daarbij te geschieden door het uitbreiden van het aantal beschermde monumenten, het inventariseren en beschermen van

⁸ Provincie Gelderland 2005.

⁹ Gemeente Zevenaar 2012 (ontwerp).

groenelementen, het aanwijzen van beschermde stads- en dorpsgezichten, aandacht voor herbestemming en het verstrekken van subsidies.
(ad 2) Ontwikkeling van monumenten en beeldbepalende panden dient geplaatst te worden binnen de versterking van de ruimtelijke kwaliteit.
(ad 3) De door de provincie ontwikkelde "relicten- en kansenkaart" voor de Rijnstrangen en het gebied ten zuiden en ten oosten van Zevenaar is één van de uitgangspunten bij het ontwikkelen van een cultuurhistorische waardenkaart voor de gemeente Zevenaar.

In de structuurvisie is een cultuurhistorische waardenkaart opgenomen met daarin globaal aangegeven de oude IJsselloop, de crevassegeulen, de bandijken en de belangrijkste historische wegen, de oude (verdwenen) stadsgracht met poorten, rijksmonumenten, landgoederen, wielen en bijzondere gebouwtypen als kerken, molens, kastelen/landhuizen en steenfabrieken.

De gemeente Rijnwaarden beschikt over een in 2001 opgestelde structuurvisie 'Veelzijdigheid in mogelijkheden'. Deze visie geeft op een bondige wijze de ontwikkelingskansen in de gemeente weer. De structuurvisie is verouderd en niet gebiedsdekkend. Actualisatie van de structuurvisie staat op de agenda. Cultuurhistorie zal daarbij naar verwachting een betekenisvolle rol krijgen. In de gemeente Rijnwaarden geldt een monumentenverordening die in 1991 is vastgesteld. Deze verordening is verouderd.

1.4 Gemeentelijke cultuurhistorische waardenkaart

Conform het Besluit ruimtelijke ordening (Bro) dienen gemeenten cultuurhistorische waarden mee te laten wegen in de totstandkoming van een bestemmingsplan. Hierbij dient in de toelichting op een bestemmingsplan *"een beschrijving [te worden gegeven] van de wijze waarop met de in het gebied aanwezige cultuurhistorische waarden en in de grond aanwezige of te verwachten monumenten rekening is gehouden"*. Om dit kunnen doen, is een inventarisatie van de aanwezige cultuurhistorische waarden noodzakelijk; een zogenaamde cultuurhistorische elementenkaart (zie bijlage 1). Deze kaart geeft op overzichtelijke wijze inzicht in de historisch gevormde ruimtelijke structuur van het landschap en de waardevolle elementen of gebieden, die door wet of verordening worden beschermd. In één oogopslag is daarmee zichtbaar wat de historische structuur van een gebied is en met welke waarden rekening moet worden gehouden bij ruimtelijke ontwikkelingen. Als aanvulling hierop geeft de cultuurhistorische waardenkaart met de bijbehorende toelichting een overzicht van de verschillende cultuurhistorische gebieden en hun landschappelijke karakteristiek. Deze laatste kaart dient met de toevoeging van de zogenaamde attentiegebieden tevens als signalering van gebieden, die bij ruimtelijke ingrepen ontzien moeten worden of waar ruimtelijke ontwikkelingen gepaard moeten gaan met extra zorgvuldigheid. Dit betekent overigens niet dat de zones buiten de attentiegebieden geen behoudenswaardige cultuurhistorische waarden hebben.

Het centrale doel van de kaarten is vergroting van de kennis over de historische structuur van de gemeenten Zevenaar en Rijnwaarden, zodat hiermee bij ruimtelijke ontwikkelingen op een verantwoorde manier rekening kan worden gehouden. De kaarten zijn niet bedoeld om de mogelijkheden tot ruimtelijke ontwikkelingen te beperken. In tegendeel: de kaarten dienen als inspiratiebron voor ontwerpers, waarbij behoud en ontwikkeling van de ruimtelijke kwaliteit voorop staat.

Attentiegebieden

Op de cultuurhistorische waardenkaart van de gemeenten Zevenaar en Rijnwaarden zijn zogenaamde cultuurhistorische attentiegebieden opgenomen. Deze gebieden worden gekenmerkt door een grotendeels intacte historische structuur en grote landschappelijke gaafheid in vergelijking met de omliggende gebieden en geven daarmee inzicht in de ontwikkelingsgeschiedenis van het (cultuur)landschap. De cultuurhistorische karakteristiek van de attentiegebieden wordt beschreven in de toelichting op de cultuurhistorische waardenkaart (bijlage 3). Vanwege de waardevolle cultuurhistorische structuur en karakteristieke ruimtelijke samenhang dienen nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen in deze gebieden gepaard te gaan met extra zorgvuldigheid.

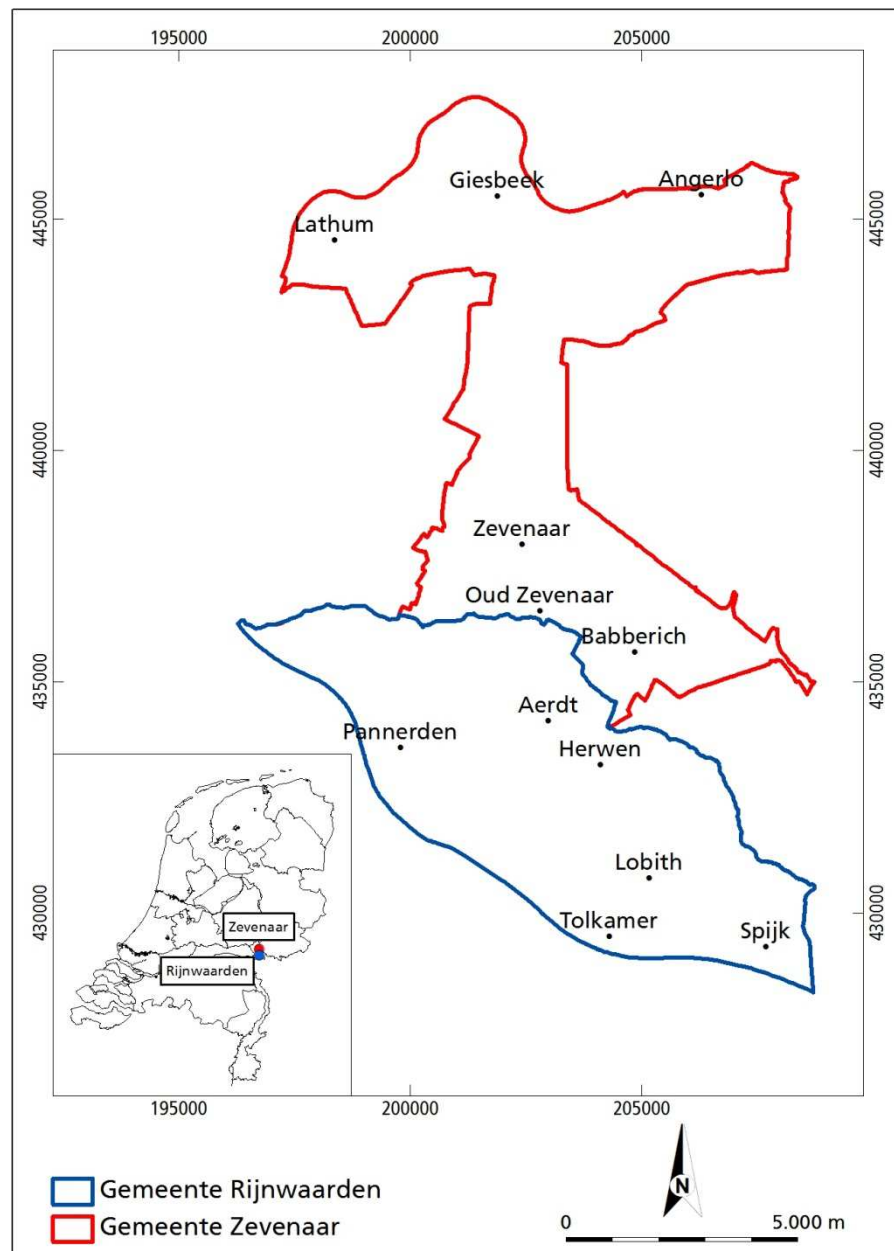
1.5 Ligging van het gebied

Het onderzoeksgebied betreft het gehele grondgebied van de gemeente Zevenaar (58 km²) en de gemeente Rijnwaarden (48 km²). In figuur 1.1 is de ligging van het onderzoeksgebied, de beide gemeenten en van de verschillende kernen weergegeven. In de gemeente Rijnwaarden zijn dit Pannerden, Aerdt, Herwen, Lobith, Tolkamer en Spijk. In de gemeente Zevenaar bevinden zich naast de stad Zevenaar, de dorpen Oud Zevenaar, Babberich, Giesbeek, Angerlo en Lathum.

Het onderzoeksgebied grenst in het oosten aan Duitsland en de gemeenten Montferland, Doetinchem en Bronckhorst, in het noorden aan de gemeenten Rheden en Doesburg, in het westen aan de gemeenten Westervoort en Duiven en in het zuiden aan de gemeenten Lingewaard en Millingen aan de Rijn.

1.6 Leeswijzer

In het onderliggende rapport worden de resultaten van het onderzoek naar de cultuurhistorische waarden van de gemeenten Zevenaar en Rijnwaarden beschreven. Na dit inleidende hoofdstuk zal een hoofdstuk worden gewijd aan de onderzoeksopzet. In hoofdstuk 3 zal nader worden ingegaan op de inventarisatie van de cultuurhistorische waarden en de totstandkoming van de cultuurhistorische elementenkaart en waardenkaart. Tot slot zal in hoofdstuk 4 nader worden ingegaan op de beleidsrichtlijn die is verbonden aan de cultuurhistorische waardenkaart. Hierbij zullen tevens suggesties worden gedaan voor verdieping van de cultuurhistorische waardenkaart.

Figuur 1.1 Ligging van het onderzoeksgebied.

1.7 Dankwoord

Dit rapport is tot stand gekomen met medewerking van de projectgroep cultuurhistorische waardenkaart gemeenten Zevenaar en Rijnwaarden, waaraan de heren A. Schenk, D. Molema en R. Bakker en mevrouw L. Werdmuller hebben deelgenomen. Daarnaast is dank verschuldigd aan de monumentencommissies van de gemeenten Zevenaar (dhr. J. Verhagen, dhr. P. Polman, dhr. O. Peter en dhr. G. Bouwhuis, dhr. W. Weijkamp en mw. L. Werdmuller) en Rijnwaarden (Gelders Genootschap) voor hun kritische beschouwing en aanvulling van de cultuurhistorische elementenkaart. Voor het inventariseren van aanvullende cultuurhistorische elementen is tevens dank verschuldigd aan de Heemkunde Kring Rijnwaarden (vertegenwoordigd door dhr. J. Hendriks) en de Cultuurhistorische Vereniging Zevenaar (vertegenwoordigd door dhr. J. Verhagen, dhr. L. van den Boom en dhr. W. Wieggers).

1.8 Administratieve gegevens

Provincie: Gelderland
Gemeenten: Zevenaar en Rijnwaarden
Plaatsen: Zevenaar, Oud Zevenaar, Babberich, Lathum, Giesbeek, Angerlo, Pannerden, Aerdt, Herwen, Lobith, Tolkamer en Spijk
Datum opdracht: 13 juni 2012
Datum rapportage: 19 juni 2013
BAAC-projectnr: V-12.0232
Coördinaten: 197.222/ 443.417
208.366/ 445920
196.273/ 436.262
208.709/ 428.301
Kaartblad: 40B, 40D, 40E, 40G
Oppervlakte: 106 km² (Rijnwaarden: 48 km², Zevenaar: 58 km²)
Type onderzoek: Cultuurhistorische waardenkaart
Opdrachtgevers: Gemeente Zevenaar Gemeente Rijnwaarden
mw. L. Werdmuller dhr. A. Schenk
Postbus 10 Postbus 49
6900 AA Zevenaar 6916 ZG Tolkamer
Uitvoerder: BAAC bv, vestiging 's-Hertogenbosch
Graaf van Solmsweg 103
5222 BS 's-Hertogenbosch
tel. 073-6136219
Projectleider: mw. E.A.M. de Boer, MSc, MA.

2 Onderzoeksopzet

2.1 Inleiding

Om tot een cultuurhistorische waardenkaart te komen, die bruikbaar is bij ruimtelijke ontwikkelingen, is het onderzoek opgesplitst in een aantal fasen. Ten eerste is een inventarisatie gemaakt van de binnen de gemeente bekende historisch-geografische en bouwhistorische elementen aangevuld met een kartering van persistente historische structuren gebaseerd op oude kaarten en overige bronnen. Dit heeft geresulteerd in een Cultuurhistorische elementenkaart (zie bijlage 1a en 1b). Op basis van de cultuurhistorische elementenkaart is vervolgens de cultuurhistorische waardenkaart (zie bijlage 2a en 2b) opgesteld, waarop cultuurhistorische gebieden en attentiegebieden zijn gekarteerd. Tot slot is voor de cultuurhistorische gebieden en de attentiegebieden een beleidsrichtlijn opgesteld. In de navolgende paragrafen wordt een uitgebreide beschrijving van de werkwijze weergegeven.

2.2 Cultuurhistorische elementenkaart

Voor het inventariseren van de bekende cultuurhistorische waarden is gebruik gemaakt van de cultuurhistorische en historische kaart van de provincie Gelderland¹⁰ alsmede de cultuurhistorische inventarisatie van het Rijnstrangengebied 'Sleutel van het verleden, sleutel tot de toekomst'¹¹. Op basis van deze kaarten zijn de buitenplaatsen, de rijksmonumentcomplexen, de steenfabrieken en de versperringen van de dijkaccessen op de elementenkaart geprojecteerd. Beide bronnen gaven slechts een globaal beeld van de aanwezige cultuurhistorische waarden door respectievelijk de geringe kartering en de beperkte schaal en zijn derhalve aangevuld met een bureauonderzoek.

De basis van het bureauonderzoek vormde de kadastrale kaart uit omstreeks 1830.¹² Door middel van deze kaart konden diverse historische lijnelementen (dijken, wegen, paden, perceelsgrenzen, (al dan niet vergraven) waterlopen, grachten en landweer) alsmede vlakelementen (bos, rivier, kanaal, watervoerende en moerassige strangen, vijvers en (boeren)erf) worden gekarteerd. De Bonnekaart uit circa 1900 is gebruikt om de wegen en spoorwegen uit de periode 1830-1900 in kaart te brengen.¹³ Vanwege de grovere schaal is deze kaart niet geschikt om kleinschaligere structuren (zoals perceelsgrenzen, paden e.d.) uit deze periode in kaart te brengen.

¹⁰ Gelderse cultuurhistorie – DNA-kaart en Historisch landschap, historische stedenbouw en archeologie.

¹¹ Van Hemmen, Tilstra & Mulder 2011.

¹² Kadasterkaart 1811-1832.

¹³ Bonneblad 1866-1932.

De gemeenten Zevenaar en Rijnwaarden hebben beide een lijst aangeleverd met de rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten (puntelementen). De locatie van de pollen (terpen), enken, wielen, het relict van een redoute en de zand- en kleiwinningslocaties zijn overgenomen van de gemeentelijke archeologische verwachtingskaarten¹⁴.

De nederzettingsoontwikkeling is in kaart gebracht door op basis van topografische kaarten uit omstreeks 1830, 1945, 1960 en een hedendaagse kaart de omtrek van de bebouwde kom vast te leggen.¹⁵ Door de gekozen periodes zijn niet alleen de historische kernen in beeld gebracht, maar wordt ook een globaal overzicht van de wederopbouwgebieden verkregen.

Voor het waterstaatskundig erfgoed (sluizen en gemalen) en het militair erfgoed (kazematten) is gebruik gemaakt van respectievelijk de website cultuurhistorisch watererfgoed van het waterschap Rijn en IJssel¹⁶ en de website Forten Info¹⁷.

Bij de kartering zijn alleen die elementen op de kaart opgenomen, die momenteel nog herkenbaar in het landschap aanwezig zijn. Om dit te controleren is gebruik gemaakt van de GBKN (Grootschalige BasisKaart Nederland) van de beide gemeenten alsmede recente luchtfoto's.¹⁸

De elementenkaart is voltooid met de projectie van historische toponiemen, die zijn afgeleid uit de kadastrale kaart uit 1830 en de Bonnekaart van circa 1900. Vervolgens is de conceptkaart op basis van commentaar van de gemeenten¹⁹, de gemeentelijke monumentencommissies Zevenaar²⁰ en Rijnwaarden²¹, de heemkundekring Rijnwaarden²² en de Cultuurhistorische Vereniging Zevenaar²³ aangevuld.

2.3 Cultuurhistorische waardenkaart

De cultuurhistorische waardenkaart is een afgeleide van de cultuurhistorische elementenkaart. Op basis van de ruimtelijke en historische samenhang zijn de gemeenten opgedeeld in cultuurhistorische gebieden; vier cultuurhistorische gebieden in de gemeente Rijnwaarden en negen in de gemeente Zevenaar. De cultuurhistorische gebieden zijn vervolgens op basis van karakteristiek en intactheid van de historische structuur opgedeeld in deelgebieden, waarvan de cultuurhistorische karakteristiek is benoemd. Diverse deelgebieden zijn vervolgens op basis van de ruimtelijke en historische samenhang en de afleesbaarheid van de ontstaansgeschiedenis van het gebied aangewezen als attentiegebieden. Hiervoor zijn geen objectieve criteria beschikbaar, maar is vertrouwd op expert judgement. In de attentiegebieden is de historische

¹⁴ Buesink *et al.* 2012; Willemse, Verhagen & De Roode 2009.

¹⁵ Kadasterkaart 1811-1832, Topografische kaart 1945 en 1958, Dienst van het kadaster 2012.

¹⁶ Waterschap Rijn en IJssel 2012.

¹⁷ Forten Info 2012.

¹⁸ Bing maps 2012.

¹⁹ Dhr. A. Schenk (gemeente Rijnwaarden) en mw. L. Werdmuller (gemeente Zevenaar).

²⁰ De gemeentelijke monumentencommissie Zevenaar bestaat uit dhr. J. Verhagen, dhr. P. Polman, dhr. O. Peters, dhr. G. Bouwhuis, dhr. P. Polman, dhr. W. Weijkamp en mw. L. Werdmuller.

²¹ Gelders Genootschap (dhr. W. Weijkamp).

²² Vertegenwoordigd door dhr. J. Hendriks.

²³ Vertegenwoordigd door dhr. J. Verhagen, dhr. L. van den Boom en dhr. W. Wieggers.

structuur nog (vrijwel) intact aanwezig en herkenbaar. Dit betekent echter niet dat de andere gebieden in cultuurhistorisch opzicht minder waardevol zijn.

In de onderhavige rapportage is een toelichting op de cultuurhistorische waardenkaart opgenomen, waarin de cultuurhistorische karakteristiek per deelgebied is beschreven.

Bij het opstellen van de cultuurhistorische waardenkaart is er bewust voor gebiedsgerichte benadering gekozen en niet om afzonderlijke elementen te waarderen. Een landschap bestaat niet alleen uit afzonderlijke elementen die al dan niet behouden moeten blijven. Het samenspel van verschillende elementen maakt een landschap waardevol, interessant of gewoon visueel aantrekkelijk. Deze manier van omgang met behoud en ontwikkeling van landschappelijke kwaliteit past in een ontwikkelingsgerichte omgang met het landschap; het landschap moet niet worden vastgelegd, maar moet haar historische dynamiek ook in de toekomst behouden.

2.4 Beperkingen

De cultuurhistorische elementen- en waardenkaarten zijn met de grootst mogelijke zorgvuldigheid tot stand gekomen. Desondanks zijn bij beide kaarten een aantal kanttekeningen te plaatsen. Zo kan een cultuurhistorische elementenkaart nooit compleet zijn. Er moeten voortdurend keuzes gemaakt worden over wat er wordt afgebeeld en op welke manier om de kaart leesbaar te maken en te houden. Bij het opstellen van de kaart is het grootste belang gehecht aan de historische structuur van het landschap, aangezien deze niet alleen in grote mate de karakteristiek bepaalt, maar ook richting kan geven aan nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen. Dit betekent dat er bijvoorbeeld geen monumentale bomen op de kaart zijn opgenomen of andere kleine puntelementen.

Hiermee komen we op een tweede probleem; de gebruikte bronnen. Het onderhavige onderzoek omvat uitsluitend een bureauonderzoek, dat gericht is op het verzamelen van bekende cultuurhistorische waarden. Dit betekent dat de gekarteerde elementen afhankelijk zijn van de beschikbare bronnen. Alleen als er van bepaalde cultuurhistorische elementen informatie beschikbaar is over het gehele onderzoeksgebied, dus van de beide gemeenten, zijn ze op de kaart opgenomen. Van veel cultuurhistorische elementen is deze informatie niet aanwezig (bv. historische groenstructuren). Een archief- of veldonderzoek is zeer tijdrovend en derhalve kostbaar en behoorde niet tot het onderzoek. Als gevolg hiervan zijn bijvoorbeeld historische groenelementen, zoals houtwallen, lanen, bomenrijen, heggen en grienden, niet opgenomen op de kaart. Dit betekent echter niet dat het geen waardevolle cultuurhistorische elementen zouden zijn.

De elementen- en waardenkaart zijn beide grotendeels gebaseerd op expert judgement; zowel van de uitvoerder (BAAC bv) als de opdrachtgevers (de gemeenten Rijnwaarden en Zevenaar) en enkele belangenorganisaties (de heemkundekring Rijnwaarden en de Cultuurhistorische Vereniging Zevenaar). De betrokkenheid van burgers bij de totstandkoming van ruimtelijke instrumenten wordt door de overheid in het algemeen en de gemeente Zevenaar in het bijzonder, als een waardevolle aanvulling gezien, zowel voor inhoudelijke inbreng, als het creëren van draagvlak en het meedenken over bescherming en/of ontwikkeling. Om dit op een goede manier te kunnen laten plaatsvinden is echter (veel) tijd nodig. Binnen de tijdspanne van het huidige onderzoek was hiervoor

geen ruimte, waardoor dit als aanvulling ná het onderzoek zal moeten plaatsvinden.

De kaarten geven inzicht in de cultuurhistorische waarden zoals deze momenteel (2012/2013) aanwezig zijn en als waardevol worden beschouwd. Als gevolg van de voortgaande ontwikkeling van het landschap en het voortschrijdend inzicht over cultuurhistorische waarden, zal de kaart na verloop van tijd (5 à 10 jaar) verouderd raken en moeten worden geactualiseerd en aangevuld.

3 Cultuurhistorische waardenkaarten

3.1 Inleiding

Het samenstellen van de cultuurhistorische elementenkaart vormt de eerste en wellicht ook de belangrijkste stap in het proces om de cultuurhistorische waarden van een gebied in kaart te brengen. De kaart brengt de kenmerken en structuur van het historische gevormde landschap op overzichtelijke manier in beeld, waardoor deze gebruikt kan worden als kennis- en als inspiratiebron bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen.

De cultuurhistorische elementenkaart is opgesteld voor (digitaal) gebruik bij een schaal van 1:10.000. Vanwege praktische beperkingen (papierformaat) is de cultuurhistorische elementenkaart in bijlage 1 voor de gemeente Zevenaar bladvallend afgebeeld op een schaal van 1:15.000 en voor de gemeente Rijnwaarden op een schaal van 1:11.000.

De gekarteerde cultuurhistorische elementen zijn onderverdeeld zes thema's, te weten landinfrastructuur, grondgebruik, waterstaat, verdediging, nederzettingontwikkeling en monumenten. In paragraaf 3.2 en 3.3 zullen de cultuurhistorische elementen, onderverdeeld in waardevaste (wettelijk beschermde) elementen en waardevolle elementen of gebieden (niet bij wet of verordening beschermd), aan de orde worden gesteld.

De cultuurhistorische waardenkaart is een afgeleide van de cultuurhistorische elementenkaart. Op basis van de ruimtelijke en historische samenhang zijn de gemeenten opgedeeld in cultuurhistorische gebieden; negen cultuurhistorische gebieden in de gemeente Zevenaar (met code Z1-Z9) en vier in de gemeente Rijnwaarden (met code R1-R4). Van deze gebieden is de historische structuur²⁴ en huidige situatie²⁵ beschreven. De cultuurhistorische gebieden zijn vervolgens op basis van hun karakteristiek en intactheid van de historische structuur opgedeeld in deelgebieden, waarvan de cultuurhistorische karakteristiek, die op de elementenkaart al in beeld is gebracht, in woord is beschreven. Diverse deelgebieden (subcodes a-k) zijn vervolgens op basis van de ruimtelijke en historische samenhang en de afleesbaarheid van de ontstaansgeschiedenis (oftewel gaafheid in topografie) van het gebied aangewezen als attentiegebieden.

²⁴ Deze beschrijving is gebaseerd op de Kadastrale kaart 1811-1832; de Topographische en Militaire kaart 1843-1845; de Bonneblad ca. 1900; Buesink *et al.* 2012; Van Hemmen, Tilstra & Mulder 2011 en Willemse, Verhagen & De Roode 2009.

²⁵ Deze beschrijving is gebaseerd op ANWB 2004 en Bing Maps 2013.

De bebouwde kommen van de aanwezige kernen zijn op basis van de beschikbare bronnen globaal beschreven.²⁶ Voor een gedetailleerder beeld zou een veldinspectie moeten worden uitgevoerd. De bebouwde gebieden vallen buiten de attentiegebieden, aangezien de historische structuur ondergeschikt is aan het bebouwingsbeeld.

In bijlage 3 is als toelichting op de cultuurhistorische waardenkaart een beschrijving van de cultuurhistorische gebieden opgenomen.

3.2 Waardevaste objecten en gebieden

3.2.1 Rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten

Momenteel bestaan de enige waardevaste objecten of gebieden in de gemeenten Rijnwaarden en Zevenaar uit gemeentelijke en rijksmonumenten. De lijsten met rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten zijn te raadplegen op de websites van de gemeenten. In bijlage 4 en op de elementenkaart zijn de rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten weergegeven, zoals deze ten tijde van het onderzoek waren aangewezen. De monumentenlijst van de gemeente Zevenaar telt 41 rijksmonumenten en 93 gemeentelijke monumenten.²⁷ Op de lijst van de gemeente Rijnwaarden staan 29 rijksmonumenten en 13 gemeentelijke monumenten vermeld.²⁸ Deze onroerende zaken genieten bescherming middels de Monumentenwet en/of de plaatselijke monumentenverordening. De objecten op de monumentenlijsten zijn als punten weergegeven op de door BAAC gemaakte cultuurhistorische kaart.

3.2.2 Voorlopige inventarisaties

Beschermde stads- en dorpsgezichten

Eén van de componenten van cultureel erfgoed is historische bouwkunst. Hieronder kunnen zowel stedenbouwkundige structuren, ensembles als gebouwde objecten worden verstaan. In Nederland bestaat de mogelijkheid om waardevolle stedenbouwkundige structuren of ensembles te beschermen door ze aan te wijzen als beschermd dorps- of stadsgezicht. Dit kan zowel op rijksniveau als op gemeentelijk niveau.

Op basis van de door de gemeente Rijnwaarden verstrekte gegevens is er in deze gemeente één beschermd dorpsgezicht bekend, te weten de wijk Tuindorp in Tolkamer. Dit beschermd dorpsgezicht is opgenomen in het bestemmingsplan Tolkamer²⁹ en weergegeven op de cultuurhistorische waardenkaart.³⁰

Voornemens voor andere beschermd dorpsgezichten in de gemeente Rijnwaarden zijn niet bekend. Onlangs is in Zevenaar een startnotitie verschenen om al dan niet te komen tot enkele gemeentelijke beschermd stads- en dorpsgezichten.³¹ Hierin worden als potentiële gebieden genoemd: de dorpskern van Oud-Zevenaar, het historische stadscentrum van Zevenaar, buurtschap Het Klooster nabij Angerlo, het buurtschap Ooij (ook wel Ooy), de dorpskern van

²⁶ De beschrijvingen zijn gebaseerd op Stenvert *et al.* 2000, Kadastrale kaart 1811-1832, de Topographische en Militaire kaart 1843-1845; Bonneblad ca. 1900, ANWB 2004 en Bing Maps 2013.

²⁷ Gemeente Zevenaar 2011.

²⁸ Gemeente Rijnwaarden 2012.

²⁹ Buro Hoogstraat 2010.

³⁰ Het bestemmingsplan Tolkamer is op 21 mei 2013 vastgesteld.

³¹ Verhagen 2012.

Giesbeek, de dorpskern van Angerlo en de dorpskern van Lathum. Om deze gebieden als nieuwe beschermde stads- of dorpsgezichten te kunnen aanwijzen, is er gedegen kennis nodig van de bebouwde omgeving in relatie tot stedenbouwkundige en landschappelijke structuren. Op basis daarvan kan dan een groep van onroerende zaken worden onderscheiden die van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun onderlinge ruimtelijke of structurele samenhang, dan wel hun wetenschappelijke of cultuurhistorische waarde en in welke groep zich al dan niet één of meer monumenten bevinden (definitie beschermd dorpsgezicht).

Doorgaans worden de cultuurhistorische waarden van beschermde stads- en dorpsgezichten geborgd in erfgoedverordeningen of bestemmingsplannen en kan er in de beschermde gebieden niet meer vergunningsvrij worden gesloopt of gewijzigd. De gemeenten Zevenaar en Rijnwaarden beschikken op dit moment nog geen van beide over een specifieke inventarisatie van ensembles. Op de cultuurhistorische waardenkaart kunnen daarom nog geen begrenzingen worden aangegeven, met uitzondering van het gebied Tuindorp in Tolkamer. Op de monumentenlijsten zijn weliswaar enkele ensembles aanwezig, maar dan gaat het vooral om buitenplaatsen. Het belang van een dergelijke inventarisatie wordt door de monumentencommissie onderschreven in de startnotitie *Beschermde dorps- en stadsgezichten in de gemeente Zevenaar*.³²

Wederopbouwarchitectuur

Gezien de recente aandacht voor de wederopbouwperiode heeft de gemeentelijke monumentenlijst aanvulling. De bouwkunst uit de periode 1940-1960 is met name voor de gemeente Zevenaar belangrijk vanwege de grote oorlogsverwoestingen en de daaropvolgende wederopbouw en expansie. Voor de gemeente Zevenaar zijn de wederopbouwobjecten inmiddels geïnventariseerd.³³ In mei 2013 zijn veertien waardevolle wederopbouwobjecten opgenomen in de gemeentelijke monumentenlijst.

3.3 Waardevolle elementen en gebieden

Landinfrastructuur

Het thema 'landinfrastructuur' vormt een belangrijk deel van de hoofdstructuur van het gebied. Onder dit thema vallen de volgende cultuurhistorische elementen:

- **dijk** - "*opgeworpen wallichaam, dat het land tegen het buitenwater (zee of rivier) moet beschermen of dat een droge passage door nat gebied mogelijk moet maken.*"
- **weg** (incl. wegen tussen 1830-1900) - "*smalle strook grond, gebruikt en geschikt gemaakt voor het verkeer.*"
- **pad** - "*smalle strook grond, gebruikt door (voornamelijk) voetgangers.*"
- **spoorbaan** - "*(voormalig) tracé van een tram- of spoorlijn*".³⁴

³² Verhagen 2012.

³³ Arcx & SB4 2011.

³⁴ Baas, Mobach & Renes 2005.

Het netwerk van wegen, paden en, vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw, de spoorwegen vormen de basis van waaruit het land werd gebruikt en geeft ook in belangrijke mate de natuurlijke gesteldheid van het land weer. In de natte gebieden bevonden de (al dan niet opgehoogde) wegen zich in min of meer rationele patronen rond de ontginningsblokken, terwijl de drogere delen van het landschap een dicht, onregelmatig netwerk van wegen kende. De paden zijn een relict uit de periode dat lopen dé manier was om je te verplaatsen. De aanwezigheid van opeenvolgende dijken geven inzicht in de strijd tegen het water en de vergroting van het cultuurlandschap. Veranderingen in deze structuur kunnen derhalve de 'leesbaarheid' van het landschap aantasten.

Grondgebruik

Onder het thema 'grondgebruik' vallen de volgende elementen:

- **perceelsgrens**
De manier waarop een gebied verkaveld is, is vaak karakteristiek voor het gebied en afhankelijk van de zowel natuurlijke omstandigheden (nat of droog gebied) en de wijze waarop de ontginning heeft plaatsgevonden (geleidelijk of snel en georganiseerd). Op de kaart zijn de oude perceelsgrenzen aangegeven, die nu nog als zodanig herkenbaar zijn.³⁵
- **indicatieve ligging enkes** – *"aaneengesloten oud bouwlandgebied dat in gebruik is bij verschillende boeren. De kavelscheidingen bestaan uit, nauwelijks zichtbare, greppels, grasstroken of grensstenen"*.
Enken of essen liggen meestal in de delen van het landschap met een gunstige grondwaterstand. De grote aaneengesloten enken ontstonden over het algemeen in de negende en tiende eeuw onder invloed van de toenemende graanbehoefte. In de loop der eeuwen raakte het grondbezit op de essen door erfdeling sterk versnipperd, waardoor veel enken verkaveld werden in smalle stroken. De perceelsscheidingen werden echter gevormd door ondiepe greppels of smalle stroken gras, waardoor enken een grootschalige indruk maakten. Vanaf de vijftiende of zestiende eeuw ging men de akkers met een mengsel van mest en bosstrooisel, heidemaaisel en/of plaggen bemesten (de zogenaamde plaggenmest). Door de eeuwenlange plaggenbemesting kregen de enken een dikke humeuze bovengrond, het zogenaamde esdek.³⁶
- **pol/terp** - *"een door de mens opgeworpen woon- of vluchtheuvel ter bescherming tegen hoge waterstanden"*.
Terpen of pollen werden opgeworpen met huisvuil, mest en zoden. In het rivierengebied werden de terpen over het algemeen pas na de bedijking opgeworpen, toen een dijkdoorbraak tot hogere en dus gevaarlijkere overstromingen leidde dan in het onbedijkte landschap. De meeste terpen in dit gebied zijn huisterpen, die opgeworpen zijn voor één boerderij.³⁷
- **buitenplaats** - *"een buitenplaats is een landhuis of kasteel met bijgebouwen en een park of tuin"*.
- **bos**
Bossen komen in het onderzoeksgebied zowel voor op de hogere gronden, meestal bij buitenplaatsen, als in of langs de strangen. De laatste gebieden

³⁵ Gebaseerd op de Kadasterkaart 1811-1830, vergeleken met een recente luchtfoto's (Bingmaps 2012) en de GBKN.

³⁶ Baas, Mobach & Renes 2005, Barends *et al. (red.)* 2010; Spek 2004.

³⁷ Baas, Mobach & Renes 2005; Minkjan *et al.* 2010.

waren vanwege de moerassige omstandigheden ongeschikt voor andere soorten teelt. Meestal werd er een stelsel van hogere wallen, de zogenaamde rabatten, afgewisseld met greppels aangelegd om de afwatering te verbeteren. Op de rabatten werden meestal knotbomen of hakhout geplant, die regelmatig werden afgesneden of afgezet (zogenaamde grienden).³⁸

- **steenfabriek en zand- en kleiwinning**

Klei werd al in de Romeinse tijd gebruikt voor baksteenfabricage. Aangezien de huizen na de Romeinse tijd voornamelijk uit hout bestonden, verdween de baksteenproductie vrijwel geheel uit Nederland. In de twaalfde eeuw vond door de verstedelijking en de vervanging van houten huizen door bakstenen exemplaren vanwege brandgevaar weer op lokale schaal productie van bakstenen plaats. Het duurde echter tot de negentiende eeuw voordat langs de grote rivieren baksteenfabrieken ontstonden. Door de bouw van (spoor)wegen, waarvoor bakstenen en klinkers nodig waren, vond in de tweede helft van de negentiende eeuw een sterke uitbreiding van het aantal steenfabrieken plaats. Langs de rivieren ontstond zo een bijna onafgebroken lint van steenfabrieken. Tot in de tweede helft van de twintigste eeuw zijn de fabrieken in bedrijf gebleven om nadien plaats te maken voor riviervverbeteringen, recreatie, nieuwe natuur of grootschalige zand/ en grindwinning. Het zand uit de uiterwaarden werd gewonnen voor de productie van beton en kalkzandsteen, als ophoogzand bij de aanleg van wegen en woonwijken, als vormzand voor ijzergieterijen en dergelijke. Het grind werd gebruikt in beton, stoeptegels en grindpaden.³⁹

Onder het thema 'grondgebruik' valt een variatie aan elementen, die niet alleen de natuurlijke gesteldheid van het landschap weergeven, maar ook het aanzicht van het landschap sterk hebben beïnvloed. Een strookvormige verkaveling wijst op een georganiseerde ontginning in een relatief nat gebied, terwijl kleinschalige, blokvormige verkaveling over het algemeen voorkomt in drogere gebieden, die al eeuwenlang in gebruik waren. Zowel kleiwinningssputten als pollen komen alleen voor in de lager gelegen gebieden die lange tijd onder directe invloed van de rivieren stonden, maar hebben tegelijkertijd voor aanpassing van dit reliëf gezorgd.

Waterstaat

Het thema 'waterstaat' omvat de volgende cultuurhistorische elementen:

- **rivier** - *"een rivier is een grote, min of meer natuurlijke waterstroom."*
- **kanaal** - *"een gegraven waterweg van enige omvang, meestal bestemd voor scheepvaart."*
- **watervoerende en moerassige strang** - *"een dode, afgesneden rivierarm."*
In een natuurlijke situatie verlegt een rivier regelmatig haar loop door bijvoorbeeld afsnijding van meanderbochten of het ontstaan van een nieuwe geul. Zolang er nog rivierwater door de oude geul stroomt, spreekt men van een nevengeul. Meestal wordt de oude geul door beddingafzettingen snel aan één of beide zijden van de hoofdgeul afgesloten, waardoor een strang (ook wel hank of kil genoemd) ontstaat. De strang slijbt vervolgens langzaam dicht als bij hoog water van de rivier silt en klei wordt aangevoerd. Ook

³⁸ Baas, Mobach & Renes 2005; Van Hemmen, Tilstra & Mulder 2011.

³⁹ Baas, Mobach & Renes 2005, Van Hemmen, Tilstra & Mulder 2011.

nadat de strang is dichtgeslibd blijft deze meestal nog lang in het landschap herkenbaar als een moerassige, laaggelegen zone in het landschap.⁴⁰

- **wiel:** *“een aan één van beide zijden van een dijk gelegen waterplas, die is ontstaan bij een dijkdoorbraak.”*
Wielen zijn pas ontstaan sinds er dijken worden aangelegd. Bij een dijkdoorbraak schuurt het water in de dijk bres een gat uit dat zo diep is dat herstel van de dijk op de oude plek meestal niet mogelijk is. De nieuwe dijk werd derhalve meestal rond het wiel aangelegd, waardoor het dijktracé een kronkelend verloop kreeg. Buitendijkse wielen slibben meestal relatief snel dicht, doordat bij overstromingen sediment wordt aangevoerd. Binnendijs verlanden de wielen maar langzaam en kunnen ze eeuwenlang zichtbaar blijven in het landschap.⁴¹
- **(al dan niet vergraven) waterloop:** *“kleine tot middelgrote, al dan niet vergraven natuurlijke en gegraven watergangen, die de afwatering in een gebied verzorgden”.*
- **vijver, gracht**
Rond kastelen en steden werd vaak een gracht gegraven ter verdediging. Nadat de grachten hun defensieve functie hadden verloren, werden ze gedempt of opgenomen in een tuinaanleg, waardoor deze meer het karakter van een vijver kregen. Niet alle vijvers zullen echter een oorsprong in een gracht hebben.
- **veerstoep:** *“een naar een rivier aflopende weg, waar een veerpont aanlegt”.*
- **sluis** - *“inrichting waardoor twee wateren ter weerszijden daarvan met elkaar in verbinding kunnen worden gebracht of juist van elkaar kunnen worden gescheiden”.*
- **gemaal** - *“inrichting om een polder te bemalen, zodat het water op het gewenste peil wordt gehouden”.*⁴²

Het landschap in de gemeenten Zevenaar en Rijnwaarden is vrijwel geheel ontstaan onder invloed van de rivieren en de strijd van de mens tegen deze rivieren. Dit geldt met name voor Rijnwaarden waar de oude strangen in vrijwel de gehele gemeenten nog in meer of mindere mate herkenbaar zijn. Het cultuurlandschap is derhalve in belangrijke mate beïnvloed door de natuurlijke waterlopen en de waterstaatkundige werken. Aanpassingen hierin kunnen derhalve een grote invloed hebben op de beleefbaarheid van het landschap.

Verdediging

Het onderzoeksgebied vormde eeuwenlang regelmatig het toneel van conflicten, waarbij de rivieren vaak werden gebruikt als onderdeel van uitgebreide verdedigingslijnen. Veel verdedigingswerken zijn in de loop der tijd buiten gebruik geraakt, vervallen en meestal zelfs geheel verdwenen. Slechts lokaal zijn nog restanten van het roerige verleden van het gebied terug te vinden.

Het thema ‘verdediging’ bestaat uit de volgende elementen:

⁴⁰ Baas, Mobach & Renes 2005,

⁴¹ Baas, Mobach & Renes 2005.

⁴² Baas, Mobach & Renes 2005.

- **landweer** - *"laat-middeleeuwse (vaak veertiende- of vijftiende-eeuws) met struikgewas (doornenstruiken) begroeide verdedigingswallen."*⁴³
Het oostelijke deel van de gemeente Zevenaar wordt doorsneden door een landweer, die eeuwenlang de grens vormde tussen het graafschap/hertogdom Kleef en de hoge heerlijkheid Didam van het Huis Bergh. De landweer is tegenwoordig in grote delen alleen nog maar te herkennen aan een wetering.
- **relict redoute** – *"eenvoudig, doorgaans gesloten verdedigingswerk (soms veldwerk) zonder bepaalde vorm."*⁴⁴
In het oostelijke deel van de Groote Geldersche Waard is mogelijk nog een restant aanwezig van de offensieve stelling van prins Maurits uit de Tachtigjarige Oorlog. Het betreft een verhoging in het landschap waarop waarschijnlijk een redoute heeft gestaan.⁴⁵
- **kazemat**: *"(meestal) betonnen en tot een verdedigingslinie behorende opstellingsplaats voor geschut of mitrailleurs"*.
In 1939 zijn als onderdeel van de IJssellinie circa 400 kazematten aan de noordzijde van de IJssel gebouwd. De linie diende om de mobilisatie en de concentratie van het Nederlandse leger te beveiligen en zou derhalve slechts drie dagen stand moeten kunnen houden. Omdat het niet te verwachten was dat de aanvaller in deze korte periode zwaar belegeringsgeschut zou kunnen opstellen, werden de kazematten gebouwd om alleen vrij licht Duits infanteriegeschut te weerstaan. Uiteindelijk heeft de IJssellinie in 1940 de opmars van de Duitse troepen ongeveer een dag vertraagd. Al in 1941 werden de kazematten met een gietstalen koepel opgeblazen om het metaal te hergebruiken. Na de oorlog zijn ook de meeste andere kazematten gesloopt. In de gemeente Zevenaar zijn er echter nog vier bewaard gebleven.⁴⁶
- **versperring dijkaces**
In tegenstelling tot de IJssel werd het Rijnstrangengebied voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog nauwelijks verdedigd. Er werden plaatselijk alleen versperringen op de dijken aangebracht om de potentiële opmarswegen van de vijand af te sluiten. In de winter van 1944-'45 hebben de Duitsers door het gebied tankgrachten gegraven om de opmars van de geallieerden te bemoeilijken. Op de dijken werden daarbij versperringen opgeworpen. Na de Tweede Wereldoorlog zijn de sporen van de oorlog zo snel mogelijk opgeruimd. In zowel de gemeente Rijnwaarden als de gemeente Zevenaar zijn nog twee restanten van dijkversperringen bewaard gebleven.

Nederzettingsontwikkeling

Het onderzoeksgebied was lange tijd relatief schaars bebouwd met enkele dorpen en gehuchten, zoals Pannerden, Aerdt, Herwen, Lobith, Tolkamer en Spijk in de gemeente Rijnwaarden en in de gemeente Zevenaar: Oud Zevenaar, Babberich, Giesbeek, Angerlo en Lathum en de stad Zevenaar (stadsrechten in 1487). Daarnaast was sprake van verspreide boerderijen. In de loop van met name de twintigste eeuw heeft de bebouwing zich verdicht en uitgebreid in grote nieuwbouwwijken, waardoor het oude cultuurlandschap direct rondom de oude kernen grotendeels is verdwenen. Om deze ontwikkeling in beeld te brengen en

⁴³ Baas, Mobach & Renes 2005.

⁴⁴ Stichting Menno van Coehoorn 2013

⁴⁵ Van Hemmen, Tilstra & Mulder 2011, Buesink et al. 2012.

⁴⁶ Visser & Van Wieringen 2002.

inzicht te krijgen in de wederopbouwgebieden, zijn de volgende gebieden aangeduid:

- **historische kern vóór 1830**
Dit zijn de gebieden waar de bebouwing op de kadastrale kaart van omstreeks 1830 dusdanig dicht bij elkaar stond, dat gesproken kan worden van een bebouwingsconcentratie of kern.
- **(boeren)erf vóór 1830:** *“een boeren erf is een meestal omheinde ruimte waarbinnen agrarische bedrijfsgebouwen, de boerderij en onbebouwde ruimten samen een eenheid vormen.”*
Op de kaart zijn alleen die erven aangegeven, die op de kadastrale kaart van omstreeks 1830 al aanwezig waren én momenteel nog als bebouwd gebied herkenbaar zijn. De kartering van de erven geeft inzicht in de structuur en ontwikkeling van de bebouwde omgeving. Hiermee vormt de kartering één van de uitgangspunten om de cultuurhistorische karakteristiek en waarde van het landelijk gebied te bepalen.
- **bebouwde kom omstreeks 1945**
- **bebouwde kom omstreeks 1960**
- **bebouwde kom omstreeks 2012**

4 Beleidsrichtlijn

4.1 Inleiding

De cultuurhistorische elementen- en waardenkaarten vormen de basis voor de omgang met de cultuurhistorische waarden in de gemeente. De kaarten zijn niet bedoeld om de mogelijkheden tot ruimtelijke ontwikkelingen te beperken. Een landschap is geen museum met een verzameling van zeldzame objecten, maar een zich constant ontwikkelende eenheid, waarbij de som van zeldzame, unieke, maar vooral veelvoorkomende elementen het karakter en daarmee ook de waarde bepaalt. De kaarten en de bijbehorende toelichting dienen derhalve niet alleen als kennisbron, zodat voor alle partijen bekend is wat de cultuurhistorische waarden zijn en welke bij ruimtelijke ingrepen verloren kunnen gaan, maar ook als inspiratiebron, waarbij behoud en ontwikkeling van de landschappelijke kwaliteit voorop staat.

Het onderscheid tussen gebieden met en gebieden zonder aanduiding als attentiegebied betekent niet dat voor de zones buiten de attentiegebieden geen rekening dient te worden met deze cultuurhistorische waarden. Daarnaast dienen de attentiegebieden ook geen openluchtmusea te worden waarbij alle cultuurhistorische elementen koste wat kost bewaard dienen te blijven. In beide situaties zou dan namelijk voorbij worden gegaan aan een ontwikkelingsgerichte strategie, waarbij behoud en ontwikkeling van landschappelijke kwaliteit voorop staat.

4.2 Beleid

4.2.1 Beleidsinstrument

Op basis van de cultuurhistorische elementen- en waardenkaarten is het niet mogelijk om rechtstreeks planregels op te stellen die in de bestemmingsplannen kunnen worden overgenomen. De regels zijn namelijk afhankelijk van de daadwerkelijke bestemming en de visie die de gemeente heeft voor het gebied. De gemeente heeft daarom aangegeven de cultuurhistorische waardenkaarten vooral te willen gebruiken als een beleidsinstrument. Dat beleidsinstrument kan gebruikt worden om lange-termijn visies voor de ontwikkeling van een gebied op te stellen of om de plannen van initiatiefnemers specifiek te toetsen op hoe er met cultuurhistorische waarden in het te ontwikkelen gebied wordt omgegaan. Om een lange-termijn visie en om toetsing van nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen mogelijk te maken, zijn op de cultuurhistorische kaart zowel cultuurhistorische elementen als gebieden (en deelgebieden) onderscheiden. Deze kaart is nog niet volledig omdat bepaalde basisinventarisaties nog niet zijn

uitgevoerd (wederopbouwpanen van de gemeente Rijnwaarden, groenelementen en dergelijke). Voordat een beleidsrichtlijn wordt geformuleerd op basis van de huidige stand van zaken, zal eerst worden ingegaan op de manier waarop cultuurhistorische waarden kunnen worden geborgd in bestemmingsplannen.

4.2.2 Cultuurhistorische waarden en bestemmingsplannen

In de toelichting op de bestemmingsplannen dient duidelijk gemaakt te worden of in het bestemmingsplangebied (stede)bouwkundige structuren en historisch-geografische structuren aanwezig zijn, en zo ja waar en op welke wijze dan rekening moet worden gehouden met deze waarden. Dit heeft als doel dat planvormers en plantoetsers cultuurhistorische facetten al in een vroeg stadium van planontwikkeling en ontwerp kunnen meenemen in de belangenafweging en besluitvorming. Om cultuurhistorische waarden te borgen in de bestemmingsplannen, is het van belang om inzicht te hebben in hun aanwezigheid (via bv. onderhavige cultuurhistorische waardenkaart) én in het ambitieniveau en het beleid van de betreffende gemeente. Dit kan bijvoorbeeld in een structuurvisie, een erfgoedvisie of andere beleidsdocumenten (bv. welstandsnota als het om bebouwing gaat). Deze stukken dienen aan te geven op welke wijze cultuurhistorische waarden dienen te worden beschermd.

Het beschermen van kleinschalige cultuurhistorische objecten kan vaak op element- of pandniveau. Het beschermen van grootschaliger structuren en gebieden kan door in bestemmingsplannen een zogenaamde dubbelbestemming toe te kennen, zoals dat ook gebruikelijk is bij zones met een bepaalde archeologische verwachting. Middels een omgevingsvergunningstelsel kunnen vervolgens voorwaarden worden gesteld. Het geldt ook voor aspecten als groen, verkavelingspatronen, landgoederen enzovoort.

Waardevolle gebouwen die geen monument zijn, maar wel een belangrijke rol spelen binnen een waardevolle bebouwingsstructuur of misschien zelfs een beschermd dorpsgezicht, kunnen in bestemmingsplannen als karakteristiek of beeldbepalend worden aangemerkt. Door een omgevingsvergunningplicht op te leggen, kan sloop worden voorkomen of kunnen voorwaarden worden gesteld aan wijzigingen. De structuren zelf kunnen worden beschermd door het vastleggen van bouwvlakken, gevellijnen, bouwhoogte enzovoort.

In opsomming dient, afhankelijk van het ambitieniveau, rekening gehouden te worden met: archeologie, bebouwingsstructuur, beplanting, beschermde gezichten (met een eigen bestemmingsplan dat striktere regels kent), buitenplaatsen, dijken, hoogte-elementen, karakteristieke bebouwing, kavelstructuur, landgoederen, molens (veelal beschermd via monumentenwet), molenbiotopen, monumenten, straten en straatwanden (bijvoorbeeld door dwarsprofielen), openheid, profielen, waterlopen en zichtlijnen.

4.3 Beleidsrichtlijnen

De cultuurhistorische waardenkaart laat zowel cultuurhistorische elementen als cultuurhistorische gebieden en deelgebieden zien, die al dan niet als attentiegebied zijn aangemerkt. Hieronder zal per categorie zowel voor monumenten als cultuurhistorische elementen en vlakken een beleidsrichtlijn worden geformuleerd gebaseerd op de huidige kennis van zaken (zie ook bijlage 5). Hierbij dient nogmaals benadrukt te worden dat er nog kennislacunes bestaan ten aanzien van nog niet uitgevoerde of nog niet geactualiseerde inventarisaties en gebiedsomschrijvingen. Deze kennislacunes zijn in de paragraaf 2.4 en 3.2.2 nader toegelicht en worden in paragraaf 4.4 voorzien van een aanbeveling voor vervolgonderzoek.

Cultuurhistorische Effectrapportage (CHER)

In een CHER worden de effecten van geplande ruimtelijke (bodem)ingrepen op het cultureel erfgoed beschreven. Een CHER omvat in ieder geval:

- een beschrijving van de geschiedenis van het gebied om de bestaande situatie te kunnen begrijpen;
- een gedetailleerde inventarisatie van de cultuurhistorische waarden in het gebied, waarbij naast de in de gemeentelijke cultuurhistorische waardenkaart gekarteerde historische structuur ook de kleine landschapselementen, zichtlijnen en dergelijk worden gekarteerd;
- een beschrijving van de geplande ruimtelijke ontwikkelingen en de effecten daarvan op de cultuurhistorische waarden;
- een aanbeveling over hoe bij de geplande ruimtelijke ingrepen de cultuurhistorische waarden kunnen worden behouden of zelfs versterkt.

Een CHER vormt een belangrijk instrument in de uitwisseling van cultuurhistorische kennis met ontwerpers en ontwikkelaars van een gebied. Door de CHER in een vroeg stadium van de planvorming te laten uitvoeren, kan de cultuurhistorische waarde in de diverse stadia van planontwikkeling in de belangenafweging worden meegenomen. Een CHER vormt tevens voor de gemeente een hulpmiddel om een goed onderbouwd oordeel te kunnen vellen over de (cultuurhistorische) kwaliteit van ruimtelijke plannen. Daarnaast kan een CHER de basis vormen voor het beheer van de cultuurhistorische waarden op lange termijn.

Een CHER heeft veelal een grote overlap met een standaard archeologisch bureauonderzoek en kan hiermee derhalve worden gecombineerd waarmee een volledig beeld van de cultuurhistorische waarden van een gebied en de gevolgen van de ruimtelijke plannen wordt verkregen.

4.3.1 Bebouwde omgeving

Rijksmonumenten

Rijksmonumenten worden in het kader van de Monumentenwet 1988 als monument beschermd. Volgens de Monumentenwet geldt dat alle ontwikkelingen en wijzigingen aan rijksmonumentale objecten (voor zowel interieur als exterieur als het om bebouwing gaat) vergunningplichtig zijn.

Veranderingen aan deze monumenten zijn alleen mogelijk als het om vergunningvrije activiteiten⁴⁷ gaat of als hiervoor vooraf een vergunning wordt aangevraagd en verstrekt.

Gemeentelijke monumenten

Gemeentelijke monumenten kennen geen bescherming van rijkswege, maar zijn door de gemeente aangewezen als monument vanwege hun bijzondere cultuurhistorische waarde op gemeentelijk niveau en vallen dan onder de gemeentelijke monumentenverordening of erfgoedverordening.

Bebouwde omgeving: bebouwde kernen vóór 1830 en 1830-1945

Op de cultuurhistorische elementenkaart zijn vlakken aangegeven die voor 1830 en voor 1945 al als relatief aaneengesloten bebouwde gebieden (lintbebouwing, dorpskern, stadskern) op kaarten aanwezig zijn. Voor een aantal historische kernen bestaat de wens om tot een betere bescherming (bijvoorbeeld door aanwijzing als beschermd dorpsgezicht of stadsgezicht) te komen. Alleen het gebied Tuindorp in Tolkamer (gemeente Rijnwaarden) is inmiddels aangewezen als beschermd dorpsgezicht.

Derhalve geldt de beleidsrichtlijn om in het kader van het verkrijgen van een omgevingsvergunning een cultuurhistorisch onderzoek (CHER) te verrichten, indien de ruimtelijke ontwikkelingen in deze gebieden (bebouwde kernen vóór 1830 en 1830-1945) plaatsvinden binnen 50 m van een al bestaand rijksmonument of gemeentelijk monument óf als de ontwikkeling een oppervlakte beslaat die groter is dan 1000 m². Het cultuurhistorisch onderzoek in bebouwde kernen zou specifiek kunnen ingaan op de bebouwingsgeschiedenis van de locatie in relatie tot de landschapontwikkeling, de persistentie van rooilijnen en percelering en op bouwhistorische en architectuur aspecten van de bebouwing en inrichting van de openbare ruimte. Het cultuurhistorisch onderzoek dient tevens een advies te bevatten ten aanzien van ontwerp en mogelijkheden voor inrichting, rekening houdend met de wensen van de initiatiefnemer.

Bebouwde omgeving: bebouwde kernen 1945-1960

Op de cultuurhistorische elementenkaart zijn vlakken aangegeven die pas na 1945 zijn ontwikkeld en voor 1960 als relatief aaneengesloten bebouwde gebieden (dorpskern, stadskern) op kaarten aanwezig zijn. Het gaat hier veelal om wijken in Lobith en Zevenaar die in de zogenaamde wederopbouwperiode bebouwd zijn en waaraan meestal een stedenbouwkundige opzet aan ten grondslag lag. Deze wijken zijn (nog) niet als gebied beschermd (bijvoorbeeld door aanwijzing als beschermd dorpsgezicht of stadsgezicht). Recentelijk heeft de gemeenten Zevenaar wel veertien wederopbouwobjecten opgenomen op de gemeentelijke monumentenlijst.

Voor de wederopbouwwijken geldt de beleidsrichtlijn om in het kader van het verkrijgen van een omgevingsvergunning een cultuurhistorisch onderzoek (CHER) te verrichten, indien de ruimtelijke ontwikkelingen in deze cultuurhistorisch waardevolle terreinen plaatsvinden binnen 50 m van een al bestaand

⁴⁷ Zie bijvoorbeeld het Informatieblad monumenten en beschermde gezichten van de RCE (<http://www.cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/u4/D12-006%20Vergunningvrij%20DEF.pdf>).

rijksmonument of gemeentelijk monument óf als de ontwikkeling een oppervlakte beslaat die groter is dan 1000 m². Het cultuurhistorisch onderzoek in wederopbouwwijken zou specifiek kunnen ingaan op de bebouwingsgeschiedenis van de locatie in relatie tot de landschapontwikkeling en stedenbouwkundige opzet/uitleg en op bouwhistorische en architectuur aspecten van de bebouwing en inrichting van de openbare ruimte. Het cultuurhistorisch onderzoek dient tevens een advies te bevatten ten aanzien van ontwerp en mogelijkheden voor inrichting, rekening houdend met de wensen van de initiatiefnemer.

4.3.2 Landelijk gebied

Cultuurhistorisch attentiegebied

Op de cultuurhistorische waardenkaart zijn vlakken aangegeven die gekenmerkt worden door een groot aantal cultuurhistorische elementen en die een nog relatief intacte historische structuur en grote landschappelijke gaafheid bezitten. Deze vlakken zijn aangeduid als “cultuurhistorisch attentiegebied” en meer in detail beschreven in bijlage 3. Deze gebieden zijn van groot belang voor de identiteit van de gemeenten Zevenaar en/of Rijnwaarden. De gebieden worden gekenmerkt door een duidelijk herkenbare historisch gegroeide structuur, die niet of nauwelijks is aangetast door grootschalige moderne ingrepen. Nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen zijn wel mogelijk, zolang de aanwezige cultuurhistorische waarden worden behouden en, indien mogelijk, versterkt.

Voor dit gebied geldt de algemene beleidsrichtlijn om cultuurhistorische elementen in te passen in of te versterken bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen. Inpassing of versterking kan bereikt worden door de betreffende bekende cultuurhistorische elementen als uitgangspunt en inspiratiebron te nemen bij nieuwe ontwerpen. Voor eventuele rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten in deze gebieden geldt als beleidsrichtlijn een objectgericht beleid (zie paragraaf 4.3.1).

Voorafgaand aan ruimtelijke ontwikkelingen groter dan 5000 m² dient in het kader van het verkrijgen van een omgevingsvergunning een cultuurhistorische effectrapportage (CHER) te worden opgesteld. De CHER zou een gedetailleerd overzicht van aanwezige en nieuw geïnventariseerde cultuurhistorische elementen en waarden moeten geven, alsmede moeten beschrijven in hoeverre deze elementen en waarden nog kunnen worden ingepast of versterkt in de plannen of dreigen te worden aangetast bij ongewijzigde uitvoering van al bestaande plannen.

Overige gebieden

Op de cultuurhistorische elementenkaart zijn vlakken aangegeven die gekenmerkt worden door soms een nog groot aantal waardevolle cultuurhistorische elementen, maar die een min of meer aangetaste historische structuur en/of een geringe landschappelijke gaafheid bezitten. Veel van deze veranderingen, die met name in de twintigste eeuw hebben plaatsgevonden, worden nog niet als cultuurhistorisch waardevol aangemerkt. Deze vlakken hebben desondanks soms nog aanzienlijke cultuurhistorische waarde en zijn op de cultuurhistorische waardenkaart aangeduid als cultuurhistorisch gebied, niet zijnde een attentiegebied, en zijn meer in detail beschreven in bijlage 3.

Ook bij deze gebieden is het van belang om bij ruimtelijke ontwikkelingen rekening te houden met de historisch ontwikkelde structuur en deze als uitgangspunt te hanteren in het ontwerp om verder verlies van kwaliteit tegen te gaan.

Voor dit gebied geldt de algemene beleidsrichtlijn om cultuurhistorische elementen in te passen in of te versterken bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen. Inpassing of versterking kan bereikt worden door de betreffende bekende cultuurhistorische elementen als uitgangspunt en inspiratiebron te nemen bij nieuwe ontwerpen. Voor eventuele rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten in deze gebieden geldt als beleidsrichtlijn een objectgericht beleid (zie paragraaf 4.3.1).

Voorafgaand aan iedere ontwikkeling groter dan 10.000 m² dient in het kader van het verkrijgen van een omgevingsvergunning een cultuurhistorische effectrapportage (CHER) te worden opgesteld. De CHER zou een gedetailleerd overzicht van aanwezige en nieuw geïnventariseerde cultuurhistorische elementen en waarden moeten geven, alsmede moeten beschrijven in hoeverre deze elementen en waarden nog kunnen worden ingepast of versterkt in de plannen of dreigen te worden aangetast bij ongewijzigde uitvoering van al bestaande plannen.

4.4 Aanbevelingen

De cultuurhistorische elementen- en waardenkaart is gebaseerd op een beperkt aantal bestaande bronnen. Om de kwaliteit van het cultuurhistorisch beleid nu en in de toekomst te garanderen, worden hieronder een aantal aanbevelingen gedaan voor vervolgonderzoek:

Inventarisatie beschermde dorps- en stadsgezichten

In paragraaf 3.2.2 werd signaleerd dat binnen de gemeenten Zevenaar en Rijnwaarden de wens bestaat om in een aantal historische kernen beschermde dorps- en stadsgezichten aan te wijzen. Om te komen tot een weloverwogen begrenzing en karakterisering van deze stads- en dorpsgezichten, verdient het aanbeveling om specifiek voor de desbetreffende kernen de cultuurhistorische ensembles te inventariseren. Dit kan door een externe partij worden gedaan, maar bijvoorbeeld ook door lokale historische verenigingen (eventueel onder supervisie van een onafhankelijke partij). Concreet kunnen twee werkgroepen worden gevormd, een 'rode' en een 'groene'. De eerste groep richt zich op de historische bebouwing en infrastructuur. De tweede op historische tuinen (tuinen, boomgaarden, boerenerven), historische groenelementen en -structuren (solitaire bomen of bomenrijen), tuinelementen en landschapsstructuur (bijvoorbeeld waterlopen, dijken etc.) in relatie tot de bebouwde omgeving. Door de verzamelde gegevens in kaart te brengen kan worden vastgesteld waar in de gemeenten sprake is van een ensemble van landschappelijk en bouwhistorisch waardevol onroerend goed en kan een waardestelling worden opgesteld.

Inventarisatie historische groenelementen

Momenteel ontbreekt een gemeente dekkende inventarisatie van historische groenelementen, zoals grienden, heggen, lanen, hakhoutwallen en

(knot)bomenrijen. Deze elementen maken deel uit van het historische gevormde landschap, geven inzicht in het gebruik van dit landschap in het verleden en zijn van grote invloed op het aanzien van het landschap. Als zodanig hebben deze elementen een grote cultuurhistorische waarde. Tegelijkertijd leveren deze elementen door hun bijzondere beheervorm ook een belangrijke bijdrage aan bijzondere ecosystemen. De historische groenelementen zijn echter erg kwetsbaar en in hun voortbestaan afhankelijk van een voortzetting van historisch beheer. De historische groenelementen zijn echter op basis van een bureauonderzoek niet te inventariseren. Derhalve wordt geadviseerd de historische groenelementen door middel van een veldonderzoek te inventariseren en als een kaartlaag toe te voegen aan de historische elementenkaart. Een dergelijke inventarisatie kan zowel door een externe partij als door lokale historische verenigingen (eventueel onder supervisie van een onafhankelijke partij) worden uitgevoerd.

Burgerparticipatie

De cultuurhistorische elementen- en waardenkaart is opgesteld vanuit het perspectief van de professional aangevuld met lokale kennis van de Historische Vereniging Zevenaar en de Heemkundekring van Rijnwaarden. De betekenis en waarde die aan een landschap worden toegekend, zijn afhankelijk van de achtergrond, interesse, opvoeding en de persoonlijke situatie van de waarnemer. Dit betekent dat voor elk landschap verschillende cultuurhistorische kenmerken- en waardenkaarten kunnen worden opgesteld, waarbij in veel gevallen in meer of mindere mate een discrepantie zal bestaan tussen waarderungen van deskundigen en die van de gebruikers van een gebied. Dit is niet per definitief een negatief gegeven. Zonder kennis over het landschap heeft het landschap of delen daarvan geen betekenis en wordt het als het ware niet 'gezien'. Bovendien is voor het waarden van bepaalde aspecten van het landschap afstand nodig; gewenning en persoonlijke betrokkenheid bemoeilijkt het (h)erkennen van kwaliteit. Door bij het opstellen van een kenmerken- en waardenkaart gebruik te maken van zowel de expertise van professionals als de ervaringskennis van 'leken', kan recht worden gedaan aan een breder perspectief. Dit kan tevens bijdragen aan een breder draagvlak voor cultuurhistorie bij het brede publiek.

In de offerteaanvraag voor de Cultuurhistorische Waardenkaart van de gemeenten Rijnwaarden en Zevenaar heeft de gemeente Zevenaar al aangegeven graag de burgers bij de inventarisatie te betrekken. In de praktijk blijkt dit echter nauwelijks haalbaar: de manier waarop de kaart wordt opgesteld moet uniform en controleerbaar zijn en er blijkt vaak een groot verschil te zijn tussen de cultuurhistorische waarden die de burgers belangrijk vinden (individuele objecten, zoals bomen) en waaraan vanuit beleidsmatig oogpunt behoefte is (structuren en vlakken). Tevens is voor het betrekken van individuele burgers een ruim tijdsspanne noodzakelijk, iets dat in het geval van het opstellen van de cultuurhistorische waardenkaart niet voorhanden is.

Om burgers toch bij de cultuurhistorische waardenkaart te betrekken en ook de informele geschiedenis en ontwikkeling van een gebied en het immaterieel erfgoed in beeld te brengen en voor het nageslacht te bewaren, stelt BAAC voor om na publicatie van de cultuurhistorische waardenkaart op de gemeentelijk website(s) burgers de gelegenheid te geven hun verhalen over de geschiedenis van de gemeente achter te laten.⁴⁸ De locaties van de verhalen kunnen als een

⁴⁸ In verschillende provincies en gemeenten hebben burgers al de gelegenheid om hun verhalen over de geschiedenis van hun woonomgeving achter te laten. Voorbeelden hiervan zijn de provincie Groningen (<http://www.hetverhaalvangroningen.nl>) en de provincie Noord-Brabant (<http://www.bhic.nl>).

aparte kaartlaag op de cultuurhistorische elementenkaart worden geprojecteerd. Eventueel kunnen de burgerbijdragen na verloop van tijd worden beoordeeld door deskundigen om te kijken of de officiële cultuurhistorische waardenkaart op bepaalde punten dient te worden aangevuld.

Actualisatie waardenkaarten

De cultuurhistorische elementen- en waardenkaart vormen een momentopname van het historische ontwikkelde landschap. Dit betekent dat de kaarten na verloop van tijd waardeloos worden als ze niet met enige regelmaat worden geactualiseerd. Niet alleen verdwijnen, ook bij een verantwoorde omgang, veel historisch-geografische elementen en gebieden uit het landschap, maar na verloop van tijd kunnen ook nieuwe lagen ontstaan of andere lagen uit de geschiedenis van het landschap als kenmerkend of waardevol worden beschouwd. BAAC adviseert derhalve om de cultuurhistorische kaarten elke 5 à 10 jaar te actualiseren en aan te vullen.

6 Geraadpleegde bronnen

Arcx & SB4, 2011. *Wederopbouwarchitectuur Zevenaar*. Doesburg/Wageningen.

Baas, H., B. Mobach & H. Renes, 2005. *Leestekens van het landschap. 188 landschapselementen in kort bestek*. Landschapsbeheer Nederland, Utrecht.

Barends, S. et al., 2000. *Het Nederlandse Landschap. Een historisch-geografische benadering*. Stichting Matrijs, Utrecht.

Buesink, A. et al., 2012. *Gemeente Rijnwaarden. Archeologische verwachtings- en beleidskaart. BAAC Rapport V-11.0202*. BAAC bv, 's-Hertogenbosch.

Buro Hoogstraat, 2010. *Bestemmingsplan Tolkamer, gemeente Rijnwaarden. Ontwerp*. Buro Hoogstraat, Olst.

Gemeente Rijnwaarden, 2001a. *Raadsvoorstel 2001-23-I, Aanpassing monumentenbeleid van de gemeente Rijnwaarden*.

Gemeente Rijnwaarden, 2001. Structuurvisie 'Veelzijdigheid in mogelijkheden'.

Gemeente Zevenaar, 2001. *Raadsvoorstel 2001-23-I Aanpassing monumentenbeleid*.

Gemeente Zevenaar, 2008. *Tussen belemmering en kans*, Beleidsnotitie voor archeologie, cultuurlandschap en monumenten 2008-2013, Gemeente Zevenaar.

Gemeente Zevenaar, 2011. Monumentenlijst Gemeente Zevenaar, 01-07-2011.

Gemeente Zevenaar, 2012 (ontwerp). *Samen kijken naar de toekomst 2010-2030. Structuur visie Gemeente Zevenaar. Ontwerp, juni 2012*.

Hemmen, F. van, M. Tilstra & J.R. Mulder, 2011. *Sleutel van het verleden, sleutel tot de toekomst. De roemrijke cultuurhistorie van de Rijnstrangen als drijvende kracht voor economische vernieuwing. Een evaluatie van kwaliteiten en kansen*.

Heemkundekring Rijnwaarden, 2011. *Wandelen langs schoorstenen en tichelgaten. Industrieel erfgoed steenfabricage Spijk*.

Melenhorst, T. & J.O. Tjabringa, 2011. *Beleidsevaluatie Belvoir 3, deelrapport 1. De praktische en procesmatige uitwerking van cultuurhistorisch beleid. Rapportnummer 1106*. Cultuurland Advies, Heerde.

Ministerie van OCW, 2011. *Kiezen voor karakter. Visie erfgoed en ruimte*. Te raadplegen via <http://www.rijksoverheid.nl>.

Minkjan, P. et al., 2010. *Cultuur Historisch Landschapsbeheer*. <http://www.chbeheer.nl>.

Plasterk, R., 2009. *Beleidsbrief Modernisering Monumentenzorg*.
<http://www.cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/u6/Beleidsbrief%20momo.pdf>.

Provincie Gelderland, 2005. *Streekplan Gelderland 2005. Kansen voor de regio's*. Provincie Gelderland, Arnhem.

RCE, 2012. *Rekening houden met cultuurhistorische waarden. Aanwijzingen en aanbevelingen voor cultuurhistorisch onderzoek in de vormgeving van ruimtelijke ordening. Concept 11-6-2012*. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort.

Renes, J., 1999. *Landschappen van Maas en Peel. Een toegepast historisch-geografisch onderzoek in het streekplangebied Noord- en Midden-Limburg*. Uitgeverij Eisma bv/Maaslandse Monografieën, Leeuwarden/Maastricht.

Spek, T., 2004. *Het Drentse esdorpenlandschap. Een historisch-geografische studie*. Stichting Matrijs, Utrecht.

Stenvert, R. et al., 2000. *Monumenten in Nederland. Gelderland*. Rijksdienst voor de Monumentenzorg/Waanders Uitgevers, Zeist/Zwolle.

Verhagen, J., 2012 (concept). *Startnotitie. Beschermd dorps- en stadsgezichten in de gemeente Zevenaar*, 2^e concept d.d. 25 juni 2012.

Visser, H.R. & J.R.S. van Wieringen, 2002. *Kazematten in het interbellum*. Utrecht/Amsterdam: Stichting Menno van Coehoron/ Buijten & Schipperheijn.

Willemse, N.W., J.G.M. Verhagen & F. de Roode, 2009. *Gemeente Zevenaar; een archeologische beleidsadvieskaart. Delen I, II en III. RAAP-Rapport 1274 (herziene eindversie)*. RAAP Archeologische Adviesbureau B.V., Weesp.

Geraadpleegde kaarten

ANWB, 2004. *Topografische atlas Gelderland 1:25.000*. ANWB, Den Haag.

Bonnebladen, 1866-1932. Kaartblad No. 470 Rozendaal, 471 Doesburg, 512 Huissen, 513 Zevenaar, 534 Gent, 535 Lobith, 491 Arnhem en 492 Angerlo, <http://watwaswaar.nl>.

Dienst van het kadaster en de openbare register, 2012. Apeldoorn.

GBKN, aangeleverd door gemeenten Zevenaar en Rijnwaarden.

Kadasterkaart (minuutplan en OAT), 1811-1832, kaartbladen Oud Zevenaar, Pannerden, Herwen, Aerdt, Lobith en Spyk, <http://watwaswaar.nl>.

Topografische kaart 1944 en 1958, o.a. <http://watwaswaar.nl>.

Topographische en Militaire Kaart 1843-1845. In: *Historische topografische atlas ±1843-1845*, Achterhoek, Liemers, Rijk van Nijmegen, schaal 1:25.000. Uitgeverij Nieuwland, Tilburg.

Geraadpleegde websites

AHN, 2012: *Actueel Hoogtebestand Nederland*. Verkregen via www.ahn.nl.

Bing Maps, recente luchtfoto's, <http://www.bing.com/maps>, 2012.

Forten Info, *Militair erfgoed in Nederland en België*, <http://www.forten.info>, 2012.

Gelderse cultuurhistorie, *DNA-kaart*, [http://ags.prvgld.nl/GLD.Atlas/\(S\(id5yl355sxjhtnrnk5cjh3045\)\)/Default.aspx?applicatie=gelderschecultuurhistorie#](http://ags.prvgld.nl/GLD.Atlas/(S(id5yl355sxjhtnrnk5cjh3045))/Default.aspx?applicatie=gelderschecultuurhistorie#), juli 2012.

Gemeente Rijnwaarden, *Monumenten*, <http://www.rijnwaarden.nl>, augustus 2012.

Historisch landschap, historische stedenbouw en archeologie, [http://ags.prvgld.nl/GLD.Atlas/\(S\(vs1wy0bs30q0ncbmrhrhzzqqt\)\)/Default.aspx?applicatie=HistorischEnArcheologie](http://ags.prvgld.nl/GLD.Atlas/(S(vs1wy0bs30q0ncbmrhrhzzqqt))/Default.aspx?applicatie=HistorischEnArcheologie), juli 2012.

KICH, *KennisInfrastructuur CultuurHistorie*. <http://www.kich.nl>, juli 2012.

Stichting Menno van Coehoorn, *terminologie*, <http://www.coehoorn.nl>, 12 april 2013.

Waterschap Rijn en IJssel – Cultuurhistorisch Watererfgoed, <http://watererfgoed.wrij.nl>, 2012.

Overige bronnen

Cultuurhistorische Vereniging Zevenaar, vertegenwoordigd door dhr. J. Verhagen, dhr. L. van den Boom en dhr. W. Wieggers.

Gemeentelijke monumentencommissie Zevenaar, bestaande uit dhr. J. Verhagen, dhr. P. Polman, dhr. O. Peters, dhr. G. Bouwhuis, dhr. P. Polman, dhr. W. Weijkamp en mw. L. Werdmuller.

Gemeentelijk monumentencommissie Rijnwaarden, ingevuld door het Gelders Genootschap (dhr. W. Weijkamp).

Monumenten Inventarisatie Project gemeenten Zevenaar en Angerlo, lijst met MIP-panden, aangeleverd door de gemeente Zevenaar.

Monumenten Inventarisatie Project gemeente Rijnwaarden, lijst met MIP-panden, aangeleverd door de gemeente Rijnwaarden.

Heemkundekring Rijnwaarden, vertegenwoordigd door dhr. J. Hendriks.

